

О. Є. Фіалко, М. А. Хомчик, Ю. П. Бут

МЕДИЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ІЗ СКІФСЬКИХ КУРГАНІВ ХЕРСОНЩИНИ (новий погляд на відомі артефакти)

Проаналізовано серію металевих предметів з скіфських курганів Херсонщини IV ст. до н. е. з археологічного зібрання НМІУ, які інтерпретовано як медичні інструменти.

Ключові слова: Європейська Скіфія, амазонки, медичні інструменти, ножі, пружинні щипці, металева чаша.

ВСТУП

Матеріальний комплекс скіфського населення вивчається вже понад 250 років. Окремим його складовим чи категоріям присвячено безліч статей і монографій, розглянуто й інтерпретовано набори артефактів у публікаціях конкретних поховальних чи то поселенських пам'яток території Європейської Скіфії. Отже, здавалося б, нині відомо майже все, що стосується побуту і ритуальної практики кочовиків доби раннього заліза. Проте, як виявляється, ще не всі ресурси джерел вичерпано.

Процес накопичення артефактів останнім часом дещо уповільнився через суттєве скорочення польових досліджень. Через те все більше науковців звертається до колекцій археологічних матеріалів, добутих попередниками, що зберігаються у фондах Інституту археології НАНУ та багатьох музеїв. Зараз така робота є досить продуктивною та результативною, особливо із залученням методів суміжних галузей науки і фахівців із, здавалося б, зовсім далеких від археології спеціальностей. До всього, не слід недооцінювати і внесок реставраторів, які майже з «праху» відтворюють речі та відкривають їхні «приховані» століттями деталі, таким чином, додаючи інформації для визначення їхньої функції та розуміння певних уявлень і

уподобань наших пращурів. Запропонована стаття є результатом такої несподіваної співпраці історика-музезнавця, археолога, ветеринара і реставратора.

СКЛАД І СТАН КОЛЕКЦІЇ

У 1974 р. Державний історичний музей УРСР (нині Національний музей історії України, далі НМІУ) одержав за актом на тимчасове зберігання частину набору поховальних речей зі скіфського кургану 11, розкопаного в 1973 р. співробітниками Херсонської експедиції Інституту археології АН УРСР під керівництвом О. І. Тереножкіна поблизу с. Львово Бериславського р-ну Херсонської обл. У кургані виявлено п'ять скіфських поховань IV ст. до н. е., два з яких належали жінкам-войовницям. Основне поховання 7 і одне впускне 2 оминули грабіжники, і саме з них походить більшість знахідок (Тереножкин и др. 1973, с. 56—72; Ильинская, Тереножкин 1983, с. 180). Пізніше, за актом № 2716 від 22.12.1986 р., Інститут археології АН УРСР передав музею ці речі (51 од.) на постійне зберігання. Передані артефакти включають кілька груп речей: 1) зброя (п'ять залізних наконечників дротиків, п'ять фрагментів залізних підтоків, наконечник залізного списа, бойова залізна сокира, дерев'яні ратища, вісім бронзових вістрів стріл); 2) прикраси (бронзова сережка з круглою скляною намистиною блакитного кольору, фрагментовані залізний браслет з круглого в перетині дроту і бронзовий пластинчастий браслет, залізна пряжка і близько 70 скляних намистин); 3) речі особистого вжитку (кістяні гребінець і пластини від чохла дзеркала й скриньки); 4) предмети побутового призначення (кістяне набірне верете-

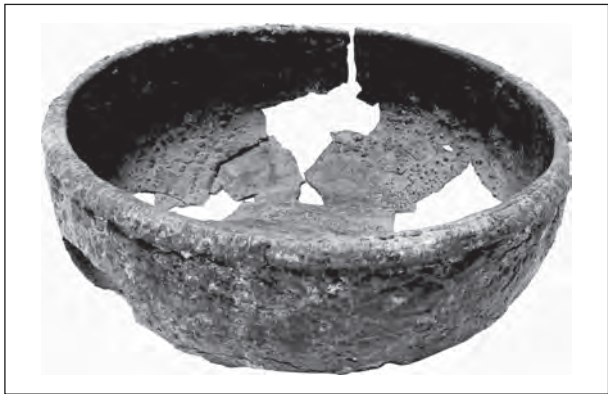

Рис. 1. Львово, курган 11, поховання 2, бронзова чаша до реставрації

но, залізні ножі та пружинні щипці, бронзова чаша). Частина цих предметів знаходилась в експозиції музею, у розділі «Найдавніша історія України».

У 2014 р. через переоформлення експозиції цього розділу музею з'ясувалося, що стан металевих виробів (які знаходились в експозиції з 1977 р.) вимагав негайної реставрації. Первинну реставрацію цих предметів було здійснено у 1973 р. у польових умовах під час археологічних розкопок. Залізні вироби для збереження їх у процесі вилучення з ґрунту тоді вкрили шаром бджолиного воску.

Отже, у 2014 р. до відділу реставрації пам'яток НМІУ було передано ці предмети (частина у фрагментованому стані). Речі були вкриті продуктами корозії заліза, залишками воску, корозійний шар був досить крихким і осипався. У реставрацію надійшли: 1) п'ять залізних наконечників дротиків з коротким пером і довгою конічною втулкою з валиком на кінці розмірами: 453 × 30 мм (інв. № БД-6031), 440 × 30 мм (БД-6032), 370 × 20 мм (БД-6039), 415 × 34 мм (БД-6040), 490 × 23 мм (БД-6044); 2) наконечник списа з вузьким довгим пером і короткою втулкою з валиком на кінці, розмірами 470 × 34 мм (інв. № БД-6041); 3) залізні пружинні щипці завдовжки 495 мм (інв. № БД-6033)¹. Серед цих речей також була 4) бронзова антична чаша (інв. № БД-6027) (рис. 1). З її поверхні було видалено попереднє консерваційне покриття, продукти корозії міді, проведено склейку фрагментів і комплекс консерваційних заходів². Реставрацію цих експонатів провадили художники-реставратори І. І. Ластовкіна та Ю. П. Бут. До нової експозиції відділу «Найдавніша та середньовічна історія України» увійшли тільки два експонати цієї пам'ятки — залізна бойова сокира, інв. № Б 8225 (що доти зберігалась в археологічних

фондах і стан збереження якої був задовільний; див.: Діденко, Шевченко, Радієвська 2011, с. 26) і кістяне складнопрофільоване набірне веретено, інв. № Б—8230, що складається із вісьмох елементів, загальною довжиною 110 мм (Фіалко 1987 с. 131—132; Стрельник, Хомчик 2005, с. 71).

Частину реставрованих речей з археологічної колекції Національного музею історії України у 2017 р. оглянув Олег Петрович Мельник — доктор ветеринарних наук, професор, завідувач кафедри анатомії та гістології тварин ім. академіка В. Г. Касьяненка Національного університету біоресурсів і природокористування України. Маючи значний фаховий досвід, дослідник зробив цікаві і дуже важливі для нас висновки щодо призначення серії артефактів, які занотував у Експертному висновку (див. додаток до статті), до якого ми повернемося трохи пізніше.

КОНТЕКСТ ЗНАХІДОК

З огляду на обрану тему нас найперше цікавить набір металевих речей з кургану 11 з курганної групи поблизу с. Львово Бериславського р-ну Херсонської обл.

Насип кургану 11³, заввишки 2,3 м і в діаметрі 32 м, місцями пошкоджений оранкою, розкопаний з однією центральною бровкою. У ньому виявлено сім поховань, п'ять з яких (№ 2, 4—7) належить до скіфського часу (рис. 2). Два поховання амазонок (№ 2 і 7), зокрема й основне, не зачепили грабіжники (що для нас є надзвичайно важливим), решта були сплюндровані ними.

Поховання 7 (основне) здійснено у центрі під насипом у катакомбі підбійного типу. Вхідна яма прямокутної в плані форми, орієнтована по лінії З—С, розмірами 3,1 × 1,8 м, дно на глибині 3,0 м. У північній її стіні влаштовано вхід до поховальної камери. Камера прямокутної форми, розмірами 4,2 × 2,0 м, максимальна висота 1,5 м, долівка на глибині 3,6 м.

У центрі камери в дерев'яному прямокутному гробовищі розмірами 2,3 × 1,0 м лежав скелет молодої жінки випростано на спині, головою на З. Поховану супроводжував різноманітний інвентар. Поза гробовищем, за головою, лежали: кістки коня від напутьної їжі із залізним ножем з кістяним руків'ям, амфора та пошкоджена срібна тонкостінна чаша. У межах дерев'яного гробовища виявлено: біля голови праворуч шматок шкіри та бронзове дзеркало з дерев'яною ручкою в шкіряному футлярі; ліворуч — чорнолаковий канфар зі скляними намістинами, дерев'яна голкарка із залізними голками і шильцями; вздовж лівої руки — залізний ніж з кістяним руків'ям, бронзове вістря

1. Паспорт реставрації пам'ятки історії та культури, НМІУ, 30.01.2015 р.

2. Паспорт реставрації пам'ятки історії та культури, НМІУ, 29.06.2016 р.

3. Курган розкопував науковий співробітник Інституту археології Я. І. Болдін.

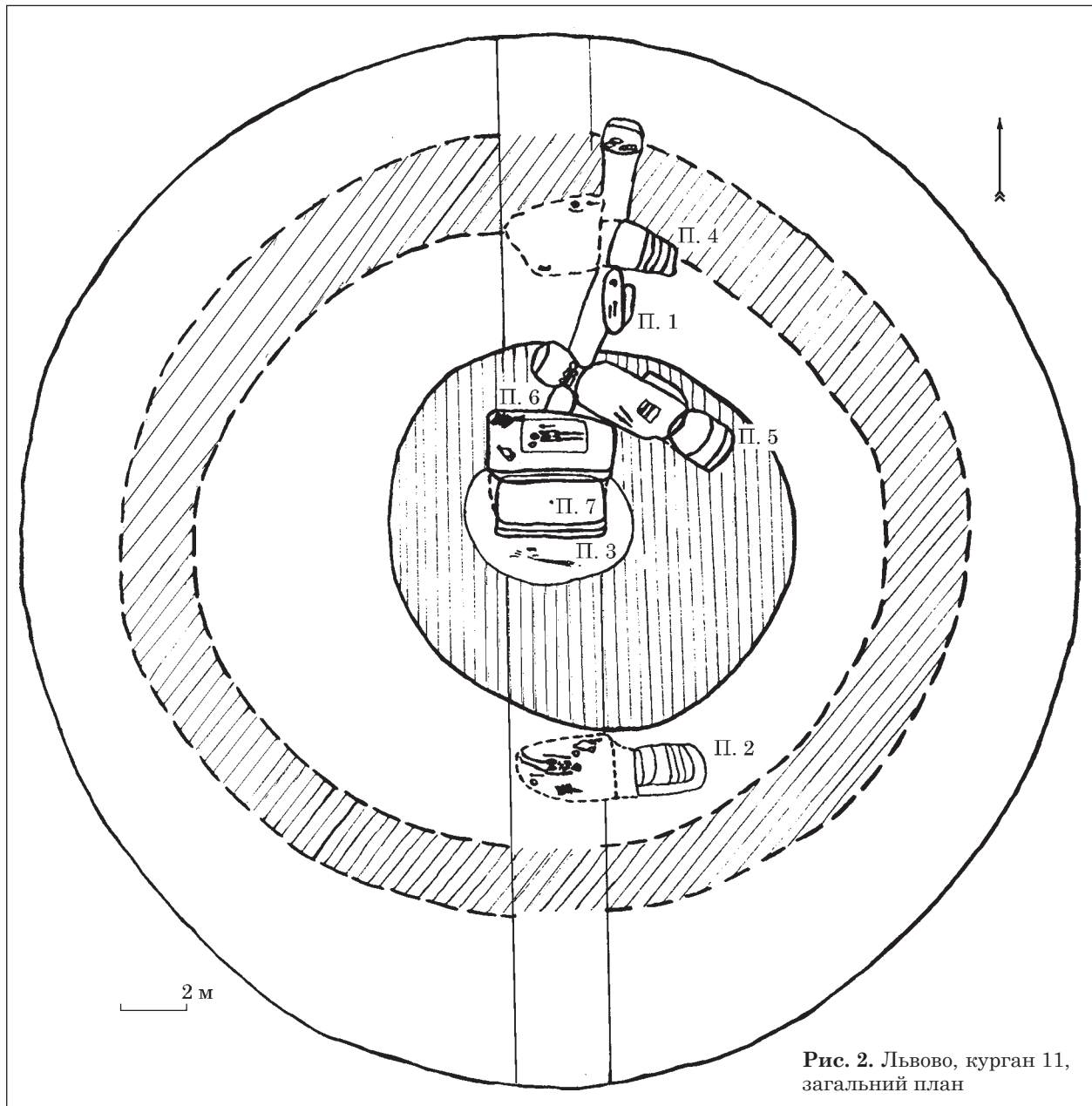

Рис. 2. Львово, курган 11, загальний план

стріли, залізне вістря дротика, округлий пращний камінець; уздовж правої ноги зберігся відбиток праці у вигляді тонкого шкіряного ремінця зеленого кольору (завдовжки 0,9 і завширшки 2,5 см). З поховання походять також свинцеве прясельце у вигляді коліщатка зі шпичками. Комплект прикрас становили: разок зі скляних різнокольорових намистин різної форми і бронзовий пластинчастий браслет (Тереножкін и др. 1973, с. 56—72).

Поховання 2 (впускне) було за 7,5 м на південь від центра насипу, здійснено у катакомбі поздовжнього типу (рис. 3). Вхідна яма прямокутної в плані форми орієнтована по лінії З—С, розміри її 1,9 × 1,1—1,8 м, дно на глибині 3,2 м. У західній її стіні влаштовано вхід до короткого дромоса (розмірами 1,5 × 0,9 м), закритого кам'яними плитами, що вів до камери

трапецієподібної форми розмірами 3,0 × 1,8 м, максимальна висота склепіння 1,8 м, долівка на глибині 4,5 м.

У центрі камери знаходилось дерев'яне прямокутне гробовище розмірами 2,2 × 1,0 м. У ньому лежав скелет молодої жінки випростано на спині головою на С. Поховану супроводжував різноманітний реманент. Праворуч, поза гробовищем, уздовж стіни, лежали: амфора з астенонним клеймом, пара дротиків із залізними вістрями і підтоками, ліворуч — дерев'яне блюдо з кістками від туші коня і залізним ножем з кістяним руків'ям і бронзова тонкостінна чаша. У межах гробовища зафіксовано: за головою небіжчиці — чорнолакова чашечка зі штампованим орнаментом, шкатулка з кістяними накладками, помальованими червоною і блакитною фарбою та шарнірною системою

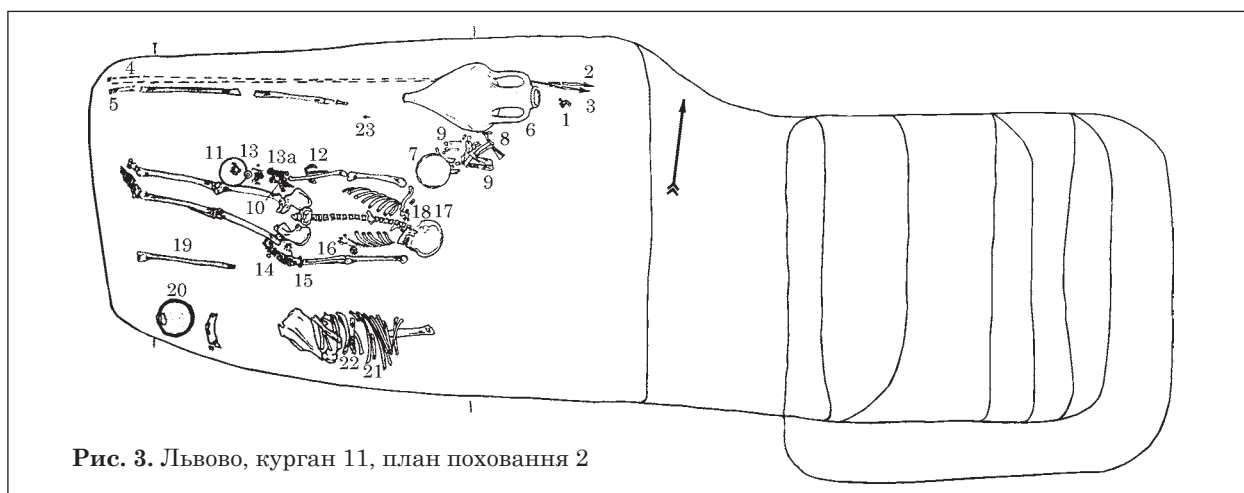

Рис. 3. Львово, курган 11, план поховання 2

закріплення покривки, де зберігалися кістяний гребінець у шкіряному футлярі та залізний ніж з кістяним руків'ям; праворуч біля стегна лежали кістяне набірне веретено та бронзове дзеркало з інкрустованою кісткою дерев'яною ручкою; біля лівого ліктя — річкова галька (амулет?); поруч з лівою ногою, на рівні бронзової чаші, — залізні щипці. Комплект прикрас становили: намисто з п'яти парних золотих кілець і пари сердолікових намистин, обтягнутих двома золотими стрічками; бронзова дротяна сережка зі скляною намистиною; на правій руці — пластинчастий залізний браслет, щиткові золотий і електричний із сердоліковою вставкою персні; на лівій руці — браслет зі скляних намистин і привіски та срібний щитковий перстень зі скляною вставкою¹.

Поховання 4 (впускне) було за 7,0 м на північ від центра насипу, здійснено у катакомбі поздовжнього типу. Вхідна яма трапецієподібної в плані форми орієнтована по лінії ЗПнЗ—СПдС, розміри 2,0 × 0,9—1,4 м, дно на глибині 2,7 м. У західній її стіні влаштовано вхід до короткого дромоса (1,5 × 0,4 м), закритий кам'яними плитами. Камера трапецієподібної форми, розмірами 2,6 × 2,1—2,6 м, максимальна її висота 1,6 м, долівка на глибині 3,0 м. Поховання пограбовано — по дну розкидані кістки людини та коня від напутьної їжі. Із речей лишилися: залізний ніж з кістяним руків'ям, бронзові тригранні вістря стріл і сім вісімкоподібних пластин від портупейного пояса, кілька уламків стінок амфори.

Поховання 5 і 6² (впускне) було за 7,0 м на північний схід від центра насипу, здійснено у катакомбі поздовжнього типу з двома вхідними ямами. Вхідна яма 1 (поховання 5) квадратної в плані форми, орієнтована за сторонами світу,

розміри її 1,8 × 1,8 м, дно на глибині 4,7 м. У її західній стіні влаштовано вхід до поховальної камери. Вхідна яма 2 (поховання 6) прямокутної форми, орієнтована по лінії Пн—Пд, розміри її 1,3 × 1,1 м, дно на глибині 4,5 м. У східній її стіні влаштовано вхід до поховальної камери, закритий кладкою з плоских каменів. Камера прямокутної форми, орієнтована по лінії З—С, розміри її 3,6 × 1,8 м, долівка на глибині 5,0 м. Поховання пограбовано. У центрі зафіксовано рештки дерев'яного решітчастого гробовища.

Частина кісток скелета першого похованого збереглася попід північною стіною камери. Тут же були: бронзова чаша (подібна до знайденої у похованні 2) з бронзовим спіральним браслетом і вістря стріли в ній (у ніші), амфора, чотири бронзових вістря стріл, залізні вістря списа і два вістря дротиків, сокира і кістки коня від напутьної їжі.

Скелет другого (пізніше) похованого лежав ближче до південної стіни випростано на спині, головою на З. Біля кісток ніг зафіксовано кістка коня (?) від напутьної їжі та уламок залізного ножа, в області грудної клітини — кістяну варварку.

ОПИС І АНАЛІЗ АРТЕФАКТІВ

Особливу увагу привертають знахідки із не пограбованого поховання 2 (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 180). Склад поховального реманенту, найперше, підкреслює особливий, заможний статус похованої тут амазонки. Завдяки археологічним дослідженням на теренах сучасної України, що набули значного розмаху в 1960—80-х рр., накопичено численний матеріал. Зокрема, в ході розкопок з'ясовано, що в середовищі кочовиків були жінки, які подібно до чоловіків не тільки носили зброю, а й брали участь у військових сутичках. Саме через такі обставини цих жінок ховали згідно з традиційним обрядом похорону скіфських вояків — за тим само ритуалом і з тими ж почестями, а найголовніше — з особистою зброєю (Фялко

1. Частина цих речей зберігається у фондах Інституту археології НАНУ.

2. Автори розкопок сприйняли могилу з двома вхідними ямами за дві окремі, через що ми зберегли нумерацію, подану в звіті.

1991; 2015). За спостереженнями античних авторів, наступальною зброєю амазонок були луки зі стрілами, сокири, дротики і списи (Фіалко 2011a; Фіалко 2011b, с. 41). Додаткова інформація про способи ведення бою, озброєння і спорядження войовничих жінок (амазонок) міститься в античних творах образотворчого мистецтва. Різноманітні композиції за участю амазонок прикрашали монументальні архітектурні споруди, внутрішні інтер'єри приміщень, фризи саркофагів, різні за призначенням кам'яні рельєфи, твори торевтики, розписний посуд та інші вироби (Фіалко 2010). Досить часто поруч з амазонками зображували коней.

Повертаючись до речового супроводу, зауважимо, що поховальний інвентар скіфських могил дуже строкатий і складається з широкого кола різноманітних артефактів. Призначення більшості з них не викликає сумнівів у дослідників. Але є речі, визначити призначення яких досить складно, а часом і неможливо. Буває й так, що однакові речі дослідники пов'язують з прямо протилежними функціями. Звичайно, в тому відбивається й поліфункціональність деяких речей. Тож розглянемо детальніше декотрі знахідки.

Залізні пружинні щипці теж інтерпретують неоднозначно. Їх виявлено у похованні 2. Вони мають вигляд складеної навпіл залізної стрічки, кінці якої розклепані в округлу пластину. Розміри їх: довжина 495 мм; діаметр пластин 50 мм (рис. 4). Зі скіфських поховань походить зо два десятки подібних предметів. На загал вони одного типу і різняться, головним чином, оформленням кінців і розмірами (від 315 до 560 мм). Географія розповсюдження цих знахідок доволі широка і охоплює майже весь терен Скіфії. Щодо призначення залізних щипців є декілька версій. Їх розглядали як знаряддя праці ковалів, щипці для м'ясної їжі, для жаринок і навіть як речі широкого спектру використання. Проте вивчення контексту знахідок цих артефактів, співвідношення їх переважно з жіночими могилами, форма виробів, яка передбачає нетривалі дії, що забезпечують захват невеликих речей (що неможливо зробити незахищеною рукою) та їхня конструкція, що нагадує сучасні пінцети, уможливили розглядати їх як інструмент для витягання з вогнища шматків розпечених деревних вуглин чи камінців (Болтрик, Фіалко 1999). Такі дії цілком притаманні кочовому побуту. Але таке визначення не перечить припущенню, що щипці могли використовувати і в медичній практиці, наприклад, щоб витягти речі з посудини з окропом.

Ножі. Їх виявлено в похованнях 2 і 4. Це ножі із залізним трохи ввігнутим лезом і витонченим кістяним гранчастим полірованим руків'ям. Воно складається з двох поздовжніх половинок, скріплених чотирма залізними заклепками. Один виріб, інв. № БД-6024 (рис. 5:

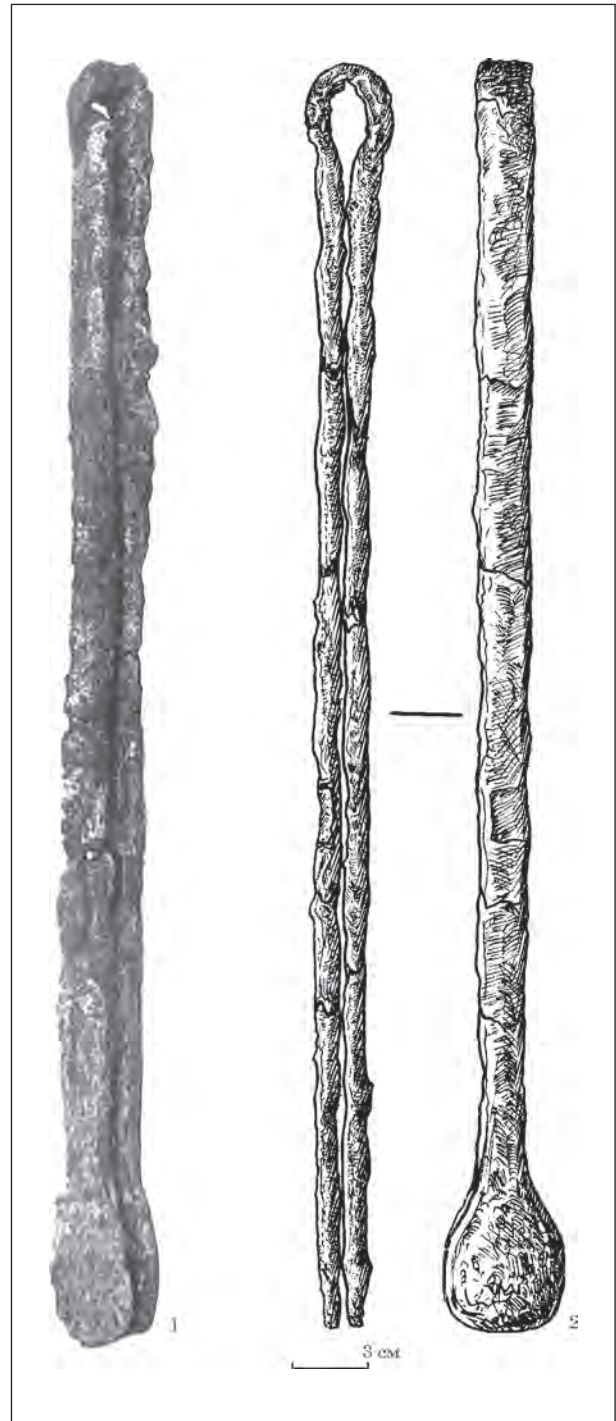

Рис. 4. Львово, курган 11, поховання 2, залізні щипці: 1 — фото; 2 — малюнок

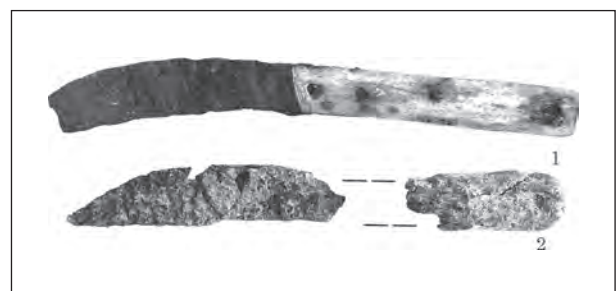

Рис. 5. Львово, курган 11, поховання 2, ножі

Рис. 6. Сучасні копитні ножі

1), з поховання 2 майже цілий (розміри: довжина 106 мм, ширина 13—18 мм, діаметр заклепки 3 мм), другий, інв. № БД-6035, з пограбованого поховання 4 зберігся у двох невеликих фрагментах (розміри фрагмента леза: довжина 17 мм, ширина 12 мм; розміри фрагмента кістяного руків'я: довжина 50 мм, ширина 14 мм, діаметр заклепки 3 мм). До музею ці предмети надійшли як уламки ножів. Після огляду цих знарядь професор О. П. Мельник завважив, що ці ножі нагадують сучасний ветеринарний інструмент — копитний ніж (рис. 6), який могли використовувати скіфи для догляду за копитами тварин і провадити різні хірургічні дії. Ніж з поховання № 2 (рис. 5: 1) за збереженістю суттєво відрізняється від іншого залізного ножа з горбатою спинкою, інв. № БД-6030, що лежав серед кісток напущеної м'ясної їжі (рис. 5: 2), та інших залізних предметів з цього ж поховання. Правдоподібно, що технологія виготовлення цього інструмента відрізнялась від інших залізних виробів. Тут доречно нагадати, що свого часу Б. А. Шрамко розробив типологію металевих ножів і здійснив серію металографічних аналізів частини з них (Шрамко 1965). Відтак, стало очевидно, що ножі різних типів виготовляли різним способом із крицевого заліза або сталі з незначною кількістю побічних

домішок. За технікою виготовлення виділено кілька груп виробів: суцільно залізні, суцільно сталеві, зроблені шляхом ковальського наварювання сталевого леза на залізну основу (Шрамко 1965, с. 151, рис. 10; Мелюкова 1989, с. 115). Прикметно, що в підгрупі «а» другої групи (безчеренкові заклепочні ножі з дерев'яним руків'ям) Б. А. Шрамко виділив екземпляри з аналогічним нашому лезом (з вигнутим і трохи опущеним кінчиком) в окремий тип 3. На думку дослідника, такі ножі застосовували для різьблення по твердому матеріалу, приміром, по кістці або по дереву твердої породи (Шрамко 1965, с. 143, рис. 3: 7, 8). Таке призначення цілком узгоджується з визначенням наших ножів як приладдя для догляду за копитами.

Бронзова чаша з цього ж поховання 2 грецької роботи, інв. № БД-6027 (рис. 7), виготовлена з тонкої пластини. Вона відносно велика (висота 70 мм, діаметр вінець 200 мм, дна — 150 мм). Вінець чаші прикрашений бронзовою стрічкою з рельєфним орнаментом у вигляді овів — рядочка рівномірно розміщених еліпсоїдів в обрамленні. Ця стрічка (специфічне потовщення) слугувала ребром жорсткості. Своєрідні ребра жорсткості є і в сучасних металевих посудинах, які використовують для стерилізації медичних інструментів (рис. 8). Цей елемент ніс подвійне навантаження. По-перше, таке ребро потрібне для того, щоб тонка металева посудина не деформувалася під час нагрівання води; по-друге, для зручності при зніманні її з вогнища. З огляду на викладене, відзначимо ще дві риси цієї посудини: пласке дно і тонкі стінки, що забезпечували, з одного боку, стійкість посудини, з іншого — швидке нагрівання рідини. З погляду професора О. П. Мельника, бронзову чашу могли використовувати для стерилізації медичних інструментів (ножів), а пружинними щипцями (як великим пінцетом) їх виймали з окропу.

Тут доречно згадати ще кілька артефактів, переданих у 1981 р. Інститутом археології АН УРСР до НМІУ. Йдеться про матеріали Краснознам'янської експедиції, яка в 1981 р.

Рис. 7. Львово, курган 11, поховання 2, бронзова чаша: фото після реставрації і деталь вінець

під керівництвом Г. Л. Євдокимова провела розкопки курганних груп I—IV поблизу с. Первомаївка Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл. Серед близько 300 предметів зі скіфських курганів було п'ять залізних ножів з кістяним руків'ям різного стану збереженості. У руків'ї одного з них, як вважалося, збереглась майже половина леза (рис. 9). У 2010 р. ці ножі були передані у відділ реставрації пам'яток НМІУ, де під керівництвом художника-реставратора І. І. Ластовкіної студенти Національної Академії образотворчого мистецтва та архітектури Ху Лу Міном і Чжан Гун Е (Китай) провели роботи з відродження цих експонатів¹. Металеві частини ножів були повністю мінералізовані. Під час реставрації вони були розчищені та склеєні. Витончені кістяні руків'я ножів гранчасті, з полірованою поверхнею збереглися цілком. З них видалили попереднє консерваційне покриття і нанесли нове. Після

1. Паспорт реставрації пам'ятки історії та культури, НМІУ, 12.07.2011 р.

Рис. 8. Сучасний стерилізатор

завершення реставраційних робіт ножі (інв. № БД-4991/1—4, БД-5016) набули експозиційного вигляду (рис. 10). Це уможливило проф. О. П. Мельнику оглянути їх і атрибутувати. На підставі геометричної форми клинків цих ножів, розташування їх заточування, форми і деталей руків'я, їх визначено як медичні інс-

Рис. 9. Ніж з обламаним лезом з кургану поблизу с. Первомаївка до реставрації

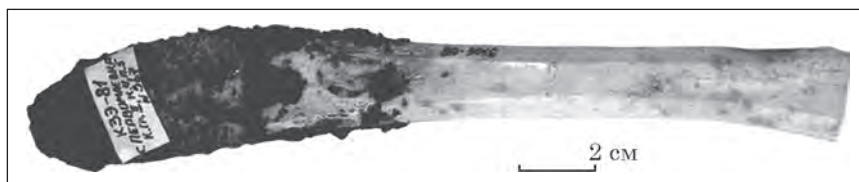

Рис. 10. Залізні ножі з кістяним руків'ям з курганів поблизу с. Первомаївка після реставрації

Рис. 11. Рельєфний декор золотої чаші з кургану Куль-Оба (за: Galanina, Grach 1986)

Рис. 12. Срібна амфора з кургану Чортомлик: 1 — фото (за: Galanina, Grach 1986); 2 — прорисовка фронтальної частини середнього фризу амфори, автор П. Млодох (за: Ролле 1999)

трументи. Один з цих ножів (інв. № БД-5016) явно вирізняється довжиною леза, яке вважалося обламаним. Після реставрації з'ясувалося, що ніж доволі оригінальний — досить широкий короткий клинок його має дугоподібні спинку та лезо з ледь виділеним кутастим кінчиком (рис. 10: 1). За формою клинка він нагадує сучасний медичний інструмент — скальпель.

Якщо звернемося до творів образотворчого мистецтва, то лікування і зоотехніка у номадів за доби раннього заліза набули високого рівня.

Найпоказовішими у цьому сенсі є зображення на двох металевих посудинах — золотій чаші з кургану Куль-Оба і срібній амфорі з кургану Чортомлик. На куль-обській чаші зображено скіфів у процесі, так би мовити, медичних процедур. Один з персонажів бинтує ногу пораненому воякові (рис. 11: 1), інший (рис. 11: 2) лікує хворому зуб (Galanina, Grach 1986, fig. 185—186). Вочевидь, подібні «прості» операції були цілком звичними у повсякденному військовому побуті скіфів.

Надзвичайно важливими для нас є зображення на середньому фризі чортотлицької амфори (рис. 12: 1). Висота її 700 мм, найбільший діаметр 400 мм (Алексеев, Мурзин, Ролле 1991, с. 174). До тлумачення смислового навантаження сюжетів цього фризу долучилося чимало фахівців, чії версії іноді були прямо протилежними одна одній. Серед них можна згадати такі прізвища, як І. Є. Забелін, Л. Стефані, А. С. Лаппо-Данилевський, І. І. Толстой і Н. П. Кондаков, О. Бенндорф, Л. Віардо, А. Еккер, Ф. П. Кеппен, Е. Міннз, А. Ф. фон Мідендорф, Д. М. Анучін, М. І. Ростовцев, М. Еберт, О. Вальдгауер, М. І. Артамонов, В. І. Цалкін, Н. А. Онайко, В. Ф. Гайдукевич, А. П. Манцевич, Б. М. Граков, Д. С. Раевський, І. Б. Брашинський, С. С. Бессонова, О. В. Симоненко, В. Шільц та ін. (Ролле 1999). Найбільше суперечок і версій виникло з приводу інтерпретації центрального кадру цього фриза, розміщеного на лицьовому боці (рис. 12: 2). Група, що нас цікавить, включає п'ять персонажів — коня, розташованого в центрі композиції, та чотирьох чоловіків — по два з кожного боку. Два скіфи, що стоять перед конем, і один позаду натягують аркани, кожен з яких був прив'язаний до ноги коня. Четвертий скіф, що стоїть нібито осторонь позаду коня, тримає в руках якийсь предмет, утрачений під час розкопок. До речі, цього персонажа долучають до розглядуваного епізоду не всі дослідники. Не вдаючись у подробиці дискусії, відзначимо лише, що всі погляди фахівців, які долучилися до неї, фактично зводяться до двох тлумачень головної сцени, за влучним виразом Р. Ролле (1999, с. 15), — «реалістично-побутового» і «культово-міфологічного». Найбільш вдалим і правдоподібним, на нашу думку, є тлумачення, запропоноване О. В. Симоненком, який має досвід особистого спілкування з конем. Він пропонує розглядати лицьову частину фризу як презентацію трьох ключових моментів приручення коня, поданих зліва направо. 1) Ліворуч показано скіфа з конем, якого він тримає за повід і зап'ясток лівої передньої ноги. Тут зображено епізод опрацювання одного з прийомів дресирування — посадки на коня. 2) У центрі демонструється підготовка до повалення тварини, де два скіфи, що стоять спереду, відтягують арканами її задні ноги, а той, що стоїть позаду, ліву передню ногу. Такі дії чоловіків призведуть до знерухомлення коня і потім до його падіння. Такі маніпуляції з твариною застосовують у конярстві при кастрації, тавруванні чи лікуванні певних травм. Найважливішим із трьох можливих варіантів тлумачення і таким, що органічно вписується у загальну розповідь, репрезентовану художником на амфорі, є кастрація. Четвертий персонаж, що стоїть праворуч, розглядається як виконавчач якоїсь сакральної дії на кшталт жертвоприношення Тагімасаду — покровителю конярства. 3) Остання сцена являє

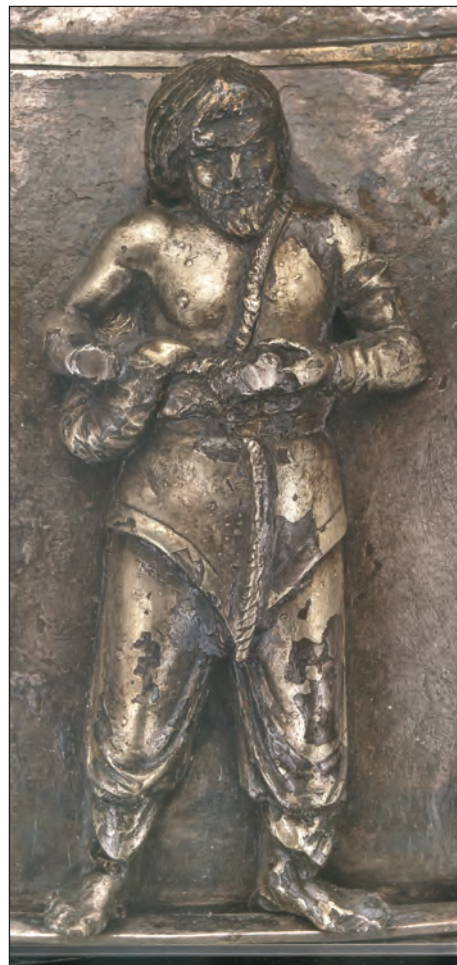

Рис. 13. Четвертий персонаж центральної сцени середнього фризу амфори з Чортотлика (за: Galanina, Grach 1986)

заключний етап тренінгу коня — вершник спішився з об'їждженого мерина (!) і спутує його ноги. Кінь під сідлом, з підстриженими гривною і хвостом (Симоненко 1987, с. 142—143).

На закінчення розгляду чортотлицької амфори, завважимо три моменти. По-перше, правомірність інтерпретації центральної сцени як підготовки до кастрації коня підтверджується останнім епізодом фриза, де зображено вже мерина (тварину без геніталій). По-друге, очевидно, що ця операція потребувала злагоджених дій кількох учасників, кожен з яких мав чітко виконувати своє завдання. По-третє, звернемо увагу на четвертого персонажа центральної сцени (рис. 13). Він явно відокремлений від решти учасників процесу. Це підкреслено не тільки його нібито відстороненістю від підготовчої роботи, але й незвичайним вбранням. На відміну від інших персонажів, він босий, з підтягнутими вверху і підв'язаними штанами і оголеною правою частиною торса. Чому художник зобразив його саме так? Для відповіді на це запитання звернемося безпосередньо до скіфів та історії конярства.

Скіфи, що вели рухливий спосіб життя, були пов'язані з конярством і вершництвом. Велике

Рис. 14. Львово, курган 11, кістяний гребінець зі скриньки в похованні амазонки № 2

значення надавалося екстер'єру і виїзді коней, які розрізнялися залежно від їхнього призначення — для війни і їзди верхи, під упряжку або на плем'я (Ковалевская 1977, с. 69—71). Чудово володіючи навичками їзди верхи, скіфи займалися і виучкою (вишколом), і доглядом за конем.

Номади знали, що організм коня дуже чутливий до різноманітних збудників інфекцій, тож стерилізація інструментів була обов'язковою. Після цієї процедури їх могли використовувати для різних хірургічних операцій. Такою операцією, приміром, могла бути кастрація жеребців. У практиці конярства кастрація — один із прийомів скотарства у кочових народів. У кочівників часто коні обох статей розміщувались поряд. Кастрація робила жеребців більш спокійними та слухняними. Про застосування скіфами кастрації жеребців повідомляв давньогрецький історик і географ Страбон у праці «Географія». Зокрема він занотував: «У всех скифских и сарматских племен есть обычай холостить лошадей, чтобы сделать их более послушными; ибо лошади у них хотя и не велики, но очень горячи и не укротимь» (VII, 4, 8).

Ця операція була важливою подією в житті номадів. У більшості кочових народів для їзди верхи слугував мерин (кастрований кінь), кобил використовували для відтворювання стада, тримали заради м'яса і молока. Подібна ситуація добре відома з побуту тувинців, монголів, бурятів, калмиків, казахів, алтайців, киргизів (Вайнштейн 1972, с. 138). Спираючись на матеріали Пазирикських курганів (Витт 1952, с. 184), можна припустити, що таку практику мали і скіфи.

Стосовно проведення операції кастрації, відзначимо, що вона зводиться до штучного припинення нормального функціонування стате-

вих залоз коня. Кастрованих коней називають меринами. Така процедура переслідує кілька цілей: пом'якшити характер коня і підвищити його керованість; запобігти незапланованого запліднення; оптимізувати групове утримання. Жеребців, які відносяться до верхових порід, оперують після досягнення 1,5—2,0 років, упряжних — у віці близько 3 років. Найсприятливіший для кастрації час — рання весна або пізня осінь, коли менше комах, які стають великою проблемою під час загоєння ран. До всього, низькі температури знижують післяопераційні набряки. Ця операція відноситься до порожнинних. Середній період відновлення тварини займає від двох тижнів до місяця. Під час проведення такої операції можливі дві позиції коня: в позі стоячи із зігнутою у зап'ястковому суглобі однією передньою ногою (це потребувало залучення меншої кількості людей), або жеребця валили й жорстко фіксували кінцівки. Така операція вимагає великого досвіду від ветеринара, набору спеціальних інструментів (приміром, скальпеля, спеціальних приладів на зразок щипців, фіксаторів), обов'язково стерильних (Калинин 1948; Козлов, Парфенов 2012, с. 330—344).

У Стародавній Греції коней лікували спеціальні лікарі — гіппіатри. Починаючи з 1 ст. н. е. у римській армії були постійні ветеринари, що обслуговували військових тварин (Домницький и др. 2016, с. 6, 8). Чи були такі «вузькі професіонали» у скіфів, судити не доводиться.

Але повернімося до середнього фризу чортмилицької амфори і саме до четвертого персонажа центральної композиції (рис. 13). За винятком цього скіфа, інші вдягнені. Тут доречно згадати, що кастрацію провадили в період ранньої весни чи пізньої осені, цебто в прохолодну пору року. Кастрація потребувала особливої фізичної сили, майстерності та стерильності. Вірогідно, саме тому цей персонаж з напівоголеним торсом і не бере участі в підготовчій до операції фазі. Рельєфно вишпуну частину його рук, в яких він щось тримав, втрачено. Однак цілком правдоподібно, що це могла бути чаша чи якійсь інструмент. Отже, ми схилиємося до того, що майстер зобразив тут скіфа, який мав виконати цю складну операцію.

Ще однією операцією, необхідною у конярстві, є розчистка копит. Коней привчають до неї відразу після відлучення лошат від матері, з дво — тримісячного віку. Огляд і розчищення копит провадять для запобігання травм і збереження правильної їхньої форми. Ця процедура передбачає очищення копит від бруду, каміння і видалення зайвого рогу, який заважає руху коня. Зазвичай копита дорослих коней обробляють щомісяця, влітку — раз у 2—3 місяці. Для такої процедури використовують спеціальний ніж, дерев'яний молоток і іноді спеціальні гачки (Калинин 1948; Свечин и др. 1984, с. 312).

Тут, повертаючись до знахідок з поховання 2 кургану 11 поблизу с. Львово, де було поховано амазонку, доречно нагадати, що в ньому, крім чаші і щипців, була ще скринька з кістяним гребінцем (рис. 14) і копитним ножом, про який вже йшлося. Ці предмети призначалися для догляду за кіньми — копитами і гривами. До речі, догляд за гривовою передбачав не тільки розчісування гребінцем, а й видалення волосся що звалювалося за допомогою спеціального ножа (Свечин и др. 1984, с. 318). Вірогідно, саме через це ці два предмети поклали разом, окремо від решти реманенту.

ВИСНОВКИ

Отже, цілком вірогідно, що розглянуті ножі, чаша та пружинні щипці — це медичні інструменти давнього лікаря-ветеринара. Цікаво, що в другому похованні амазонки (№ 7) теж була чаша (але срібна) і ніж. Ще два впускні поховання (№ 4 і 5) в цьому кургані, які постраждали від грабіжників, містили, відповідно, залізний копитний ніж і бронзову чашу, аналогічні тим, що походять з поховання 2. Можна припустити, що наявність медичних інструментів в цьому кургані не є випадковою.

За свідченнями давніх авторів, амазонки були вправними вершницями. Приміром Страбон у згадуваній праці повідомляв, що вони самі виконували різноманітні господарські завдання, зокрема доглядали свою худобу, особливо коней (XI, V, 1). Діодор Сицилійський, крім інші таланти, підкреслював відмінну силу амазонок (II, 44, 45; XVII, 77, 2), а за Каллісфеном, войовниці були значно вищими на зріст за інших жінок (III, 27). Тож цілком вірогідно, що амазонки долучалися і до певних ветеринарних операцій.

Відомо, що для лікування тварин і відновлення їхніх сил використовували рослинні препарати (полин, ірний корінь тощо). Дослідження кісткових решток тварин і людей свідчать, що в глибоку давнину одні й ті самі хвороби вражали і худобу, і людей. Спостерігаючи схожі ознаки захворювання у людей і свійської худоби, стародавні цілителі застосовували однакові засоби лікування. Таким чином, лікування хворих людей і тварин розвивалось паралельними шляхами і упродовж тривалого часу професійно не розмежовувалось (Думка 1956, с. 26; Домницкий и др. 2016, с. 4).

Отже, археологічна збірка скіфських артефактів Національного музею історії України «поповнилася» предметами, що отримали нову атрибуцію. Розглянуті артефакти слугували медичними інструментами, які можна було використовувати і в медицині, і у ветеринарії. Зважаючи на наявність комплексу специфічних медичних інструментів у могилі амазонки, можна говорити, що скіфські войовниці і в лікарській справі намагалися не поступатися чоловікам.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексеев, А. Ю., Мурзин, В. Ю., Ролле, Р. 1991. *Чертомлык*. Киев: Наукова думка.
- Болтрик, Ю. В., Фіалко, О. С. 1999. Пружинні щипці в побуті скіфів. В: Строкова, Л. В. (ред.). *Музейні читання*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю з дня відкриття Музею історичних коштовностей України, 16 лютого 1999 р. Київ: МІКУ, с. 28-33.
- Вайнштейн, С. И. 1972. *Историческая этнография тувинцев: проблемы кочевого хозяйства*. Москва: Наука.
- Витт, В. О. 1952. Лошади Пазырьских курганов. *Советская археология*, 16, с. 165-205.
- Діденко, С. В., Шевченко, О. В., Радієвська, Т. М. 2011. *Колекція зброї та військового спорядження. Альбом НМІУ*. Київ: Мистецтво.
- Домницкий, И. Ю., Салаутин, В. В., Терентьев, А. А. 2016. *История ветеринарной медицины. Методическое пособие*. Саратов: Саратовский гос. аграрный университет им. Н. И. Вавилова.
- Думка, Н. С. 1956. Элементы ветеринарных познаний у скифов. *Ветеринария*, 1, с. 88-91.
- Ильинская, В. А., Тереножкин, А. И. 1983. *Скифия VI—IV вв. до н. э.* Киев: Наукова думка.
- Калинин, В. И. 1948. *Учебник по коневодству*. Москва: ОГИЗ.
- Ковалевская, В. Б. 1977. *Конь и всадник*. Москва: Наука.
- Козлов, С. А., Парфенов, В. А. 2012. *Коневодство*. Москва: Колос.
- Мелюкова, А. И. 1989. Хозяйство, быт, торговля. В: Мелюкова, А. И. (ред.). *Археология СССР. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время*. Москва: Наука, с. 113-120.
- Ролле, Р. 1999. *О фризе чертомлыкской амфоры*. Киев: ИА НАНУ.
- Свечин, К. Б., Кобылев, И. Ф., Гопка, Б. М. 1984. *Коневодство*. Москва: Колос.
- Симоненко, А. В. 1987. О семантике среднего фриза Чертомлыкской амфоры. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 140-144.
- Стрельник, М. О., Хомчик, М. А. 2005. Про технологію прядіння за античної доби в Надчорномор'ї. *Археологія*, 1, с. 70-75.
- Тереножкин, А. И., Кубышев, А. И., Ильинская, В. А., Болдин, Я. И., Чередниченко, Н. Н., Шилов, Ю. А. 1973. *Отчет о работе Херсонской археологической экспедиции*. НА ИА НАНУ, 1973/10.
- Фіалко, Е. Е. 1987. Костяные изделия из кургана Огуз. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Скифы Северного Причерноморья*. Киев: Наукова думка, с. 130-140.
- Фіалко, Е. Е. 1991. Погребения женщин с оружием у скифов. В: Черненко, Е. В. (ред.). *Курганы Степной Скифии*. Киев: Наукова думка, с. 4-18.
- Фіалко, Е. Е. 2010. Амазонки в памятниках античного искусства. *Боспорские исследования*, 24, с. 152-192.
- Фіалко, Е. Е. 2011a. Паноуплия скифских воительниц. *Tyragetia, s. n.*, V (XX), 1, с. 265-278.
- Фіалко, О. С. 2011b. Озброєння скіфських амазонок. *Магістеріум*, 45, с. 39-45.
- Фіалко, Е. Е. 2015. Скифские амазонки — участницы военных конфликтов. *Труды Государственного Эрмитажа, 77*: Археология без границ. Коллекции, проблемы, исследования, гипотезы, с. 440-456.

Шрамко, Б. А. 1965. Металеві знаряддя виробництва лісостепової Скіфії. *Питання історії народів СРСР*, 1, с. 137-152.

Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art*. Leningrad: Aurora.

REFERENCES

Alekseev, A. Yu., Murzin, V. Yu., Rolle, R. 1991. *Chertomlyk*. Kyiv: Naukova dumka.

Boltryk, Yu. V., Fialko, O. Ye. 1999. Pruzhynni shchypsty v pobuti skifiv. In: Strokova, L. V. (ed.). *Muzeyni chytannia*. Materialy naukovoї konferentsii, prysviachenoї 30-richchiu z dnia vidkryttia Muzeiu istorichnykh koshtovnostei Ukrainy, 16 liutoho 1999 r. Kyiv: MIKU, p. 28-33.

Vainshtein, S. I. 1972. *Istoricheskaia etnografiia tuvintsev: problemy kochevogo khoziaistva*. Moskva: Nauka.

Vitt, V. O. 1952. Loshadi Pazyrykskikh kurganov. *Sovetskaia arkhologiiia*, 16, p. 165-205.

Didenko, S. V., Shevchenko, O. V., Radiyevska, T. M. 2011. *Kolektsiia zbroi ta viiskovoho sporiadzhennia. Albom NMU*. Kyiv: Mystetstvo.

Domnitskii, I. Yu., Salautin, V. V., Terentiev, A. A. 2016. *Istoriia veterinarnoi meditsyny. Metodicheskoe posobie*. Saratov: Saratovskii gos. agrarnyi universitet im. N. I. Vavilova.

Dumka, N. S. 1956. Elementy veterinarnykh poznaniu u skifov. *Veterinariia*, 1, p. 88-91.

Ilinskaia, V. A., Terenozhkin, A. I. 1983. *Skifii VI—IV vv. do n. e.* Kyiv: Naukova dumka.

Kalinin, V. I. 1948. *Uchebnyk po konevodstvu*. Moskva: OGIZ.

Kovalevskaia, V. B. 1977. *Kon i vsadnik*. Moskva: Nauka.

Kozlov, S. A., Parfenov, V. A. 2012. *Konevodstvo*. Moskva: Kolos.

Meliukova, A. I. 1989. Khoziaistvo, byt, torgovlia. In: Meliukova, A. I. (ed.). *Arkheologiiia SSSR. Stepi evropeiskoi chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremia*. Moskva: Nauka, p. 113-120.

Rolle, R. 1999. *O frize chertomlykskoi amfory*. Kyiv: IA NANU.

Svechin, K. B., Kobylev, I. F., Gopka, B. M. 1984. *Konevodstvo*. Moskva: Kolos.

Simonenko, A. V. 1987. O semantike srednego friza Chertomlytskoi amfory. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka, p. 140-144.

Strelnyk, M. O., Khomchuk, M. A. 2005. Pro tekhnolohiiu priadinnyia za antychnoi doby v Nadchornomori. *Arkheologiiia*, 1, p. 70-75.

Terenozhkin, A. I., Kubyshev, A. I., Ilinskaia, V. A., Boldin, Ya. I., Cherednichenko, N. N., Shilov, Yu. A. 1973. *Otchet o rabote Khersonskoi arkhelogicheskoi ekspeditsii*. NA IA NANU, 1973/10.

Fialko, E. E. 1987. Kostiane izdeliia iz kurgana Oguz. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Skify Severnogo Prichernomoria*. Kyiv: Naukova dumka, p. 130-140.

Fialko, E. E. 1991. Pogrebeniia zhenshchin s oruzhiem u skifov. In: Chernenko, E. V. (ed.). *Kurgany Stepnoi Skifii*. Kyiv: Naukova dumka, p. 4-18.

Fialko, E. E. 2010. Amazonki v pamiatnikakh antichnogo iskusstva. *Bosporiskie issledovaniia*, 24, p. 152-192.

Fialko, E. E. 2011a. Panopliia skifskikh voitelnts. *Tyrageitia*, s. n., V (XX), 1, p. 265-278.

Fialko, O. Ye. 2011b. Ozbroyennia skifskykh amazonok. *Magisterium*, 45, p. 39-45.

Fialko, E. E. 2015. Skifskie amazonki uchastnitsy voennykh konfliktov. *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha*, 77: Arkheologiiia bez granits. Kollektzii, problemy, issledovaniia, gipotezy, p. 440-456.

Shramko, B. A. 1965. Metalevi znariaddia vyrobnytstva lisostepovoi Skifii. *Pytannia istorii narodiv SRSR*, 1, p. 137-152.

Galanina, L., Grach, N. 1986. *Scythian Art*. Leningrad: Avrora.

O. Ye. Fialko, M. A. Homchuk, Yu. P. But

MEDICAL INSTRUMENTS FROM THE SCYTHIAN KURGAN OF KHERSON REGION (a New Look at Famous Artefacts)

In 1973, the Kherson Expedition of the Institute of Archaeology of Ukraine under the leadership of A. I. Terenozhkin discovered a group of kurgans near the village of Lvove in the Kherson region. Five Scythian graves were investigated in the mound 11. Two of them belonged to the Amazons and have not been robbed.

Some of the items from these kurgans are stored in the National Museum of Ukrainian History. After the restoration, they in fact have got a second life and a new attribution. The most interesting are things from burial 2: a pair of iron spring forceps, an iron knife with a bone faceted handle, and a bronze bowl. According to the Doctor of Veterinary O. P. Melnyk, these items are close to modern medical instruments. The bronze bowl with thin sides, a flat bottom and a corolla with a rigid ledge could serve for fast heating of water and sterilization of tools. Iron forceps could be used to take tools out of boiling water. The shape of the knife blade and its technological features are similar to modern hoof knives designed to care for the hooves of animals. A similar bowl was found in burial No. 4, while another bowl and a bronze knife were in the main burial 7 of the same kurgan.

Moreover, the collection of the Museum contains a series of iron knives from kurgans near Pervomaivka village in Kherson region. Their design features, according to Professor O. P. Melnyk, allow us to see in them medical instruments. One of them by the shape of its blade resembles a modern scalpel.

Judging by pieces of art, healing and zootechnics have reached a high level among the Scythians. Significant examples in this respect are the metal bowl from the kurgan Kul-Oba and the amphora from the kurgan Chortomlyk. The scene of the castration of a horse is depicted on an amphora. As reported by Strabo, the Scythians had a common practice to castrate horses, and the Amazons have been taking care of their horses on their own. Consequently, it is quite possibly that the Amazons carried out certain veterinary operations. In addition to castration, an equally important operation in horse breeding is the cleansing of hooves.

The considered artefacts served as tools that could be used both in medicine, and in veterinary medicine. Thereby we can make a conclusion that the Scythian Amazons did not concede to men in medical practice as well.

Keywords: European Scythia, Amazons, medical instruments, knives, spring forceps, metal bowl.

Одержано 11.12.2017

БУТ Юрій Павлович, завідувач сектора реставрації творів з металу, Національний музей історії України, вул. Володимирська 2, Київ, 01001, Україна, yura.but@gmail.com.

BUT Yurii, Head of the Metal Objects Restoration Sector, the National Museum of Ukrainian History, st. Volodymyrska 2, Kyiv, 01001, Ukraine, yura.but@gmail.com.

ФІАЛКО Олена Євгенівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут ар-

хеології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, ofialka@ukr.net.

FIALKO Olena, PhD, Senior Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingrada ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, ofialka@ukr.net.

ХОМЧИК Марина Андріївна, старший науковий співробітник, Національний музей історії України, вул. Володимирська 2, Київ, 01001, Україна, history_museum@ukr.net.

КНОМЧУК Maryna, Senior Research Fellow, the National Museum of Ukrainian History, st. Volodymyrska 2, Kyiv, 01001, Ukraine, history_museum@ukr.net.

Додаток

О. П. Мельник

ЗАКЛЮЧЕННЯ ЩОДО ОБСТЕЖЕННЯ МУЗЕЙНИХ ПРЕДМЕТІВ ІЗ ЗІБРАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, ЩО ЗБЕРІГАЮТЬСЯ У СЕКТОРІ «АРХЕОЛОГІЯ ДОБИ РАНЬОГО ЗАЛІЗА»

У лютому 2017 р. було проведено наукове обстеження музейних предметів із зібрання Національного музею історії України, що зберігаються в секторі «Археологія доби раннього заліза». На підставі геометричної форми ножів, форми і розташування їх заточування, форми руків'я та наявності граней на них було визначено, що два скіфські ножі, інв. № БД-6024, інв. № БД-6035 з розкопок кургану 11 у с. Львово Бериславського р-ну Херсонської обл. і п'ять ножів, інв. № БД-4991/1—4, інв. № БД-5016, з розкопок скіфського кургану біля с. Первомаївка Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл. — це, лікарські (медичні, ветеринарні) хірургічні інструменти скіфського часу (IV ст. до н. е.).

Укажемо, що ножі, інв. № БД-6024 і БД-6035, з розкопок кургану 11 біля с. Львово Бериславського р-ну Херсонської обл. є так зв. копитними ножами, що за конструкцією, крім матеріалу з якого виготовлено руків'я, лишилися майже незмінними і застосовуються для розчистки ратиць дрібної та великої рогатої худоби і копит коней.

П'ять ножів, інв. № БД-4991/1—4; БД-5016, з розкопок скіфського кургану біля с. Первомаївка Верхньорогачицького р-ну Херсонської обл. — це лікарські різальні (хірургічні) інструменти, що могли використовуватися для оперативних втручань під час лікування бойових і подібних до них травм, а також кастрацій тварин (баранів, бугаїв, жеребців). Слід зазначити, що проведення кастрацій тих чи інших видів тварин, а кастрації, очевидно, були

масовими, потребує стерильності хірургічного інструмента, особливо для коней. Те, що людям доби раннього заліза, цебто скіфам IV ст. до н. е., була відома стерилізація лікарського інструменту шляхом кип'ятіння, підтверджується обстеженими предметами із розкопок кургану 11 у с. Львово Бериславського р-ну Херсонської обл., зокрема бронзовою чашею в діаметрі 200 мм (інв. № БД-6027), виготовленою з досить тонкого листового металу та зміцненою ребром жорсткості на вінцях, і залізними пружинними «щипцями» пінцетоподібної форми (інв. № БД-6033). Ця чаша могла використовуватися для стерилізації лікарських інструментів шляхом кип'ятіння, а «щипці» — не що інше, як пінцет.

Щодо кастрацій свійських тварин, зокрема коней, і масовості їх проведення можна впевнено стверджувати, що ці масові операції провадилися навесні та восени — у період, коли немає мух. Кастрація, хоча і є малокровою операцією, передбачає розріз тканин, а, отже, появи рани, а будь-яка рана може бути ворітьми інфекції. Мухи ж можуть бути переносниками інфекцій. До того ж скіфським лікарям не були відомі антибіотики, що могли б запобігти розвитку цих інфекцій.

Щодо ходу операції (кастрації). Очевидно кастрацію, зокрема коней, проводили в позі стоячи шляхом згинання однієї з передніх кінцівок у зап'ястковому суглобі, як це зображено на відомій Чортотлицькій амфорі, що зберігається в Ермітажі (м. Санкт-Петербург). Крім того, очевидно, використовувалася і губна закрутка, як це робиться і нині при певних лікарських маніпуляціях у коней. Для швидшого загоєння післяопераційних ран у сучасній медичній і ветеринарній хірургії застосовують певні мазі та присипки. Щось повинні були застосовувати і скіфи. Можемо припустити, що це були мазі й присипки, виготовлені на основі золи з певних лікарських трав, або ж висушених і перетертих у порошок трав.

Висновок. Обстежені предмети із зібрання Національного музею історії України, що зберігаються в секторі «Археологія доби раннього заліза», є лікарськими (медичними, ветеринарними) інструментами.

МЕЛЬНИК Олег Петрович, доктор ветеринарних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, завідувач кафедри анатомії та гістології тварин ім. акад. В. Г. Касьяненка, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони 15, Київ, 03041, Україна, museum@nubip.edu.ua.

MELNYK Oleh Petrovych, DSc, Professor, Head of the V. H. Kasianenko Anatomy and Histology of Animals Department, the National University of Bioresources and Natural Resources Use of Ukraine, Member of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, st. Heroiv Oborony 15, Kyiv, 03041, Ukraine, museum@nubip.edu.ua.